

FUNERAIRE REIST(R)IP 5

Van 1998 tot en met 2012 hebben wij funeraire busreizen georganiseerd naar hoofddoelen als Praag, Wenen, Parijs, Londen, Kopenhagen, Dresden en Edinburgh.

Dat doen we niet meer, maar reizen doen we nog wel.

Dat we daarbij nog steeds ook met funeraire ogen kijken mag duidelijk zijn.

En onze funeraire trips kunnen leiden tot funeraire tips: mocht je in de buurt zijn, dan is het misschien de moeite waard dat doel ook te bezoeken.

Deze keer:

FRIEDRICHSTADT

Friedrichstadt is een leuk stadje in de Duitse deelstaat Schleswig-Holstein en om meerdere redenen een bezoek waard. Het stadje is klein, gezellig en overzichtelijk, je waant je er in Nederland (wat overigens niet altijd een pre is in het buitenland), voor funeraire liefhebbers zijn er maar liefst zeven begraafplaatsjes van vijf verschillende denominaties, alles op loopafstand van elkaar.

Holländerstadt & Stadt der Toleranz

1. Remonstranten
2. Mennonieten
- 3.a+b. Lutheranen
- 4.a+b. Joden
5. Katholieken

Haltet Stand in der Freiheit staat als spreuk op het eerst gebouwde huis van Friedrichstadt. Het herinnert aan 24 september 1621, de dag waarop de eerste steen gelegd werd van de stad, die genoemd is naar de stichter, hertog Friedrich III von Schleswig-Holstein-Gottorf.

Friedrichstadt wordt niet voor niets *Holländerstadt* of *Klein Amsterdam* genoemd, want wie het centrum van Friedrichstadt binnenkomt, waant zich in een Hollands stadje.

Hertog Frederik III had het plan met behulp van Hollandse Remonstranten, die vanwege de geloofsvervolgung hun land waren ontvlucht, een handels- en havenstad van wereldformaat te stichten. Hij wilde gebruik maken van de ijver en deskundigheid van de Hollanders. De gunstige ligging bij de samenvloeiing van de rivieren de Treene en de Eider en de uitmonding vlakbij in de Noordzee scheen hem gunstig voor de realisatie van dit voornemen. Friedrichstadt ontstond, maar de hoge verwachtingen kwamen niet uit.

Al snel na de stichting verwierf Friedrichstadt het predicaat *Stadt der Toleranz*. Want naast de Remonstranten kregen ook andere geloofs-gemeenschappen het recht op vrije godsdienstuitoefening, zoals Mennonieten, Quakers en Joden. Vandaag de dag nog zijn er voor de ca. 2600 inwoners vijf verschillende christelijke kerkgemeentes: Remonstranten, Lutheranen, Mennonieten, Katholieken en Deens-lutheranen. Het historisch gegroeide stadsbeeld van Friedrichstadt is tot op heden be-

waard gebleven. Dat geldt voor aparte gebouwen, maar ook voor hele straten. De bestrating, de grachten met bomen en de brugjes dragen allemaal bij aan dit unieke karakter.

Bij een rondwandeling door de stad, op zich al een aangename bezigheid, vind je nog veel sporen van de verschillende religieuze gemeenschappen: kerken en ... begraafplaatsen. En zoals overal elders, laat ook hier de geschiedenis van de stad zich lezen vanaf de begraafplaatsen.

REMONSTRANTEN geschiedenis

De oudste geloofsgemeenschap in Friedrichstadt is die van de Remonstranten. Met hen is het begonnen, zij bouwden de stad.

Remonstranten, ook Arminianen genoemd, was een godsdienstige groepering in de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het waren volgelingen van de Leidse hoogleraar Jakob Arminius (1560-1609), die tegenover de strenge predestinatieleer van Calvijn (de mens is al voor zijn geboorte veroordeeld tot redding of verdoemenis) een mildere opvatting (ieder mens kan gered worden, als hij gelooft in God) verdedigde. De naam is ontleend aan een in 1610 opgesteld protest of *remonstrantie*. Op de Dordtse Synode (1618/19) werd de leer veroordeeld en werden ca. 200 predikanten afgezet. Deze stichtten daarop in 1619 in Antwerpen de Remonstrantse Broederschap. Een aantal van hen zochten in het buitenland een nieuw vaderland en vonden dat o.a. in Friedrichstadt.

De verbondenheid met Nederland bestaat uit het feit dat vandaag de dag nog steeds de zegen en het 'Onzevader' tijdens de kerkdienst in het Nederlands worden uitgesproken. Ook de pastores van de Remonstrantenkerk komen nog steeds, twaalf keer per jaar, uit Nederland. Vandaag de dag wonen er nog 75 remonstranten in Friedrichstadt en 70 gemeenteleden wonen daarbuiten.

kerkgebouw

De Remonstrantenkerk in Friedrichstadt is de enige kerk van deze geloofsrichting buiten Nederland.

Voor een eerste kerk aan de Prinzessstrasse (no. 29) werd in 1624 door Catharina van Moersbergen, dochter van de stadhouder, de eerste steen gelegd. De bijna vierkante zaalkerk werd in 1850 verwoest tijdens de Deens / Sleeswijk-Holsteinse oorlog.

De nieuwbouw werd in 1852-54 gebouwd naar ontwerp van pastor Johannes Aletta Marinus Mensinga (1809-1898) en architect Johann Friedrich Holm in barok-classicistische stijl. Het gebouw bestaat uit een eenvoudige zaalbouw van gepleisterde baksteen met rondboogvensters en Korintische zuilen. Boven het portaal staat:

*Gebouwd in 1624; door de stichters
deezzer stad uitgewekenen uit Holland
om de vrye godsdienst wille,
genaamd Remonstranten
Vernield door het oorlogsvuur,
5 .october1850
hergebouwd 1854*

God geve hier vrede, hem zy de eer

Tegenover de kerk bevindt zich in de voormalige school het gemeentehuis van de Remonstranten. Schuin tegenover de kerk ligt het kleine 'Kettererhaus' (Pinzessstrasse 26), gebouwd in 1626-29 en genoemd naar de Zwitserse horlogemakersfamilie Ketterer, die er woonde van 1824-1924. Nu wordt het huis bewoond door het Nederlandse pastor echtpaar Laman Trip, dat voor de kerkdiensten twaalf keer per jaar vanuit Nederland naar Friedrichstadt komt.

begraafplaats

Achter de kerk ligt het kleine kerkhof. Hier werden naast Remonstranten aanvankelijk ook Mennonieten en tot nu katholieken begraven. Er werd in 1622 al begraven, dus voor de bouw van de eerste kerk. In de kerk bevindt zich voor de kansel een grafzerk; het is het graf van predikant Conrad Vorstius, die hier in 1622 werd begraven.

Door de oorlogsverwoestingen in 1850 zijn er geen oude graftekens behouden gebleven. De oudste grafmonumenten, in een eenvoudige classicistische stijl, stammen uit de 19^e eeuw. In de kerkmuur zit een plaquette, die verwijst naar de grondlegger van het tweede kerkgebouw:

(In deze tuin slaapt de heer en de bouwer van dit huis, emeritus pastoor L.A.M. Mensinga, geboren op 15.08.1809 te Rhenen, gestorven op 06.08.1898 in Flensburg. 31 Jaar is hij voorganger van deze kerk geweest, van 1850-1881). Daaronder staat op de grond nog een brok grafsteen met een paar Nederlandse tekstfragmenten.

MENNONIETEN

geschiedenis

De geloofsgemeenschap van de Mennonieten ontstond uit de doperse beweging. In Nederland wordt de naam Doopsgezinden gebruikt voor de latere aanhangers van de doperse beweging uit de tijd van de Reformatie, de wederdopers of anabaptisten. Elders worden zij Mennonieten of Menisten genoemd, naar de Fries Menno Simons (1492-1559). Gedwongen het land te verlaten, vond hij zijn toevlucht in Holstein. De kenmerken van deze evangelische geloofsgemeenschap zijn: afgescheidenheid van de wereld, daarom geen overheidsambten, militaire dienst en eedsaflegging, volwassendoop na belijdenis, gemeentelijke tucht bij een onchristelijke levenswandel en grote waarde aan praktische weldadigheid. Omdat de Mennonieten goede kooplui waren, schonk hertog Frederik hen in 1623 het privilege zich in Friedrichstadt te vestigen.

kerkgebouw

Het huis Am Mittelburgwall nr. 21/23, in 1621 voor stadhouder Adolf van Wael van Moersbergen gebouwd in renaissancestijl en foutief 'Alte Münze' genoemd, werd in 1997 museum. Het achterste deel werd door de lutherse gemeente van 1640-1649 gebruikt voor de eredienst. In 1649 namen ze de toen afgebouwde kerk aan de andere kant van de gracht in bezit.

In 1708 namen de Mennonieten, die reeds aan het eind van de 16^e eeuw uit Vlaanderen in het land waren gekomen, de vleugel in bezit en bouwden hem om tot een gebedszaal. Vanuit het museum kun je een blik werpen in de gebedszaal.

Na de Tweede Wereldoorlog besloten de Mennonieten de gebedszaal te delen met de Deense lutheranen, die in Friedrichstadt een kerkgemeente gesticht hadden. Nu zijn er nog ongeveer dertig gemeenteleden, die driemaal per jaar een gebedsdienst houden; de pastor komt uit Hamburg.

begraafplaats

Een ijzeren poort naast de Alte Münze voert naar de kleine begraafplaats, die daar ingesloten ligt tussen de omringende bebouwing. Het is een van de weinige Mennonitische begraafplaatsen in Duitsland. Op het grafveld staan grafstenen van na 1900. De oudere grafstenen staan tegen de muur opgesteld.

Het gaat daarbij om een rijtje van kleine eenvoudige stèles uit de vroege 18e eeuw, die een indruk geven van de eenvoud destijds van de begraafplaats. De teksten zijn merendeels in het Nederlands gesteld. De oudste steen is uit 1714.

LUTHERANEN

geschiedenis

De lutherse kerken gaan terug op de Reformatietijd in de 16e eeuw. Ze vinden hun grond in de kritiek van de voormalige Augustijner monnik Martin Luther (1483-1546), die zich verzette tegen de aflatenhandel en het pauselijke primaat. Luther vertaalde de bijbel in het Duits en maakte die voor het eerst toegankelijk voor een groot publiek. Van de zeven (katholieke) sacramenten handhaafde hij alleen doop en avondmaal, zich baserend op het evangelie. Vanwege de nadruk op het evangelie wordt daarom ook meestal de naam Evangelisch-Lutherische Kirche gebruikt. In de 16^e eeuw verspreidde Luthers leer zich over grote delen van Duitsland. Ook hertog Frederik III en zijn onderdanen hingen de leer aan. De lutherse gemeente is vandaag de dag de grootste van de vijf nog bestaande godsdienstgemeenschappen in Friedrichstadt.

kerkgebouw

Omdat de lutheranen tot de arme bevolkingsgroepen behoorden, legde de hertog de financiële eerste steen voor de lutherse St. Christophorus-Kirche, gelegen Am Mittelburgwall 38. Een gedenksteen boven het portaal van de kerk herinnert aan de hulp van de hertog. De bouw werd in 1649 voltooid, de toren kreeg in 1762 zijn huidige gestalte. De kerk is gebouwd als zaalbouw en opgetrokken uit Hollandse moppen. In het interieur is de grootste schat het barokke altaar schilderij 'De bewening van Christus' van Jürgen Ovens (1623-1678). Ovens was de hofschilder van de hertog van Gottorf. Na zijn dood werd hij in een grafkelder in de kerk bijgezet.

begraafplaatsen

- **(ex-)begraafplaats rond de kerk**

graf Biernatzky-de Vries

Rond de kerk was vroeger een begraafplaats, waarvan nog een aantal graftekens resten. Tegen de muur van de kerk heeft men een aantal oude grafstenen opgesteld. Op het veld is het vooral het grafmonument van J.L. Biernatzki (1795-1840) en Henriette Biernatzki-de Vries (1798-1888) dat opvalt. Binnen een smeedijzeren hekwerk staat een classicistisch vormgegeven monument met bronzen medaillons en veel symboliek.

Er zijn op het voormalige kerkhof twee gedenksteden die herinneren aan de slachtoffers van de Deens / Sleeswijk-Holsteinse oorlog en vooral van de soldaten die in 1850 bij de zes dagen durende beschieting van de stad het leven hebben verloren. In de zuidwesthoek langs het pad naar de ingang ligt een (Duitse) gedenksteen voor Sleeswijk-Holsteinse soldaten.

Achter de kerk staat een (Deense) gedenksteen voor de Deense soldaten, die de stad verdedigden: (deze steen is opgericht door het Deense volk voor 53 trouwe zonen, die hun leven gaven voor het vaderland in de dagen van 29 september tot 3 oktober 1850).

*Den auf diesem Firdhof ruhenden,
in den Tagen von 29.Sept. - 4.Oct. 1850
kämpfend gefallenen Schleswig-Holsteinische Kriegern
danckbar gewidmet von den Friedrichstädtern*

*Denne Steen satte det Danske folk
over 53 trofaste sønner süm satte livet til
for faedrelandet i dagene fra
d. 29 Sepr. - 3. Octbr. 1850*

- **begraafplaats Schleswiger Strasse**

Op het einde van de 19^e eeuw werd in het nieuwe stadsdeel van Friedrichstadt een evangelisch-lutherse begraafplaats aangelegd. De begraafplaats is zeer geometrisch aangelegd, in vierkante grafvelden, gescheiden door hegjes. Er staan veel bomen en struiken en er zijn, volgens Duitse gewoonte, veel bloemen. Centraal staat een monument voor de gevallen van Friedrichstadt in de diverse oorlogen. Het monument wordt bekroond door een helm.

Over het algemeen zijn de grafstenen niet opmerkelijk, ze zijn dik en Duits, tenderend naar de uniformiteit die op steeds meer Europese begraafplaatsen aan het toeslaan is. Er staan twee opvallende grafmonumenten op de begraafplaats.

Dichtbij de ingang aan de Schleswiger Strasse staat een prachtig beeld van een moeder met kind, uitgevoerd in brons; op de achtergrond een rotsige steen, die omrankt wordt door klimop. Voor het monument liggen graftegels voor leden van de familie Stuhr. Aan de andere kant van de begraafplaats staat een bronzen engelfiguur.

evangelisch-lutherse begraafplaats Schleswiger Strasse

JODEN

geschiedenis

Pas tijdens de regering van hertog Christian Albrechts (1641-1694), de zoon van Frederik III, mochten joden zich in Friedrichstadt vestigen. In 1627 verplichtte Friedrichstadt zich in een handelsverdrag met Spanje om geen Sefardische joden te laten handelen en in 1649 verbood Frederik III ook de toegang aan Azkenazische joden. Vanaf 1675 werden joden toegelaten en kregen meer privileges dan joden elders: hun aantal werd niet beperkt, ze mochten grond bezitten en ze mochten vrij handel drijven.

In de eerste helft van de 19^e eeuw groeide de joodse gemeente uit tot de tweede godsdienst van Friedrichstadt. In 1845 waren er 421 leden. Toen in de tweede helft van de 19^e eeuw overal de beperkingen voor de joden werden opgeheven, verlieten veel joden op economische gronden Friedrichstadt om zich in grotere steden te vestigen. Slechts weinig joden in Friedrichstadt hebben de naziterreur overleefd. Er is geen joodse gemeente meer in Friedrichstadt.

synagoge

In 1734 kwam de eerste rabbijn naar Friedrichstadt en kocht men het huis op de hoek van Fürstenburgwall / Binnenhafen om als synagoge in te richten. Vanwege de groei van de joodse gemeente was een nieuwe synagoge noodzakelijk. Deze werd gebouwd op de hoek van de Binnenhafen / Westermarktstrasse en ingewijd op 28 december 1847. Op 10 november 1938 werd het interieur van de synagoge door nazi 's verwoest. Na allerlei bestemmingen te hebben gehad werd het gebouw in 2002 bestemd tot *Kultur- und Gedenkstätte*. Een permanente expositie informeert over het lot van de joden in Friedrichstadt. Verder vinden er concerten, lezingen en wisselende exposities plaats.

Tegenover de oude synagoge bevindt zich een gedenksteen met de tekst: *Hier gegenüber befanden sich einst die Synagoge, die Judenschule sowie das Rabbinat der jüdische Gemeinde. Die Synagoge, zu der im Jahre 1845 – im Jahre 5606 jüdischer Zeitrechnung – der Grundstein gelegt worden war, wurde in der Frühe des 10. November 1938 von Nationalsozialisten im Innern zerstört. Lebende seid tolerant und alzeit wachsam!*

begraafplaatsen

• oude joodse begraafplaats

In 1677 legden de joden een begraafplaats aan in het noorden van de stad, Am Treenefeld. Het terrein werd in de loop van de twee volgende eeuwen geregeld vergroot. In 1939 verklaarde de joodse gemeente zich onder druk van de autoriteiten bereid de begraafplaats 'naar buiten toe niet meer als zodanig er uit te laten zien'. De grafstenen werden met aarde bedekt. De joodse gemeente vroeg daarom 'de waardigheid van de plek te respecteren'. Aan die wens werd geen gevolg gegeven, de begraafplaats werd gebruikt als volkstuintje. Na de Tweede Wereldoorlog werden de enkele resterende teruggevonden grafstenen hersteld en opgesteld in een cirkel. In 1985 werd op deze plaats een gedenksteen opgericht: *Alle jüdischen Opfern aus Friedrichstadt 1933-1945. Ungestillt rinnt die Träne um die Erschlagenen unseres Volkes. Jer. 8,23. Die Stadt Friedrichstadt 1985.*

In een hoek van het veld staan nog twee stèles, waarvan een van een kohen is getuige de twee zegnende handen op de grafsteen.

• **nieuwe joodse begraafplaats**

Vanaf 1887 bevindt zich een nieuwe joodse begraafplaats naast en als onderdeel van de evangelisch-lutherse begraafplaats aan de Schleswiger Strasse. De begraafplaats werd tijdens de nazitijd niet geschonden.

De begraafplaats ligt in het noordoostelijke hoekje van de grote begraafplaats en heeft ongeveer twintig stèles. Op de meeste stenen staat aan de westelijke kant, die naar Jeruzalem gericht is, de Hebreeuwse tekst en op de andere zijde de Duitse tekst. Opvallend zijn de vele Levietensymbolen, de

schenkende kan met schotel, verwijzend naar de afstammelingen van Levi en tempeldienaren. Het blijkt allemaal te gaan om leden van de familie Levy, levitisch kan het dus niet.

Het stukje begraafplaats staat vol bomen en struiken. Als afscheiding liggen er een paar steenblokken.

oude joodse begraafplaats

nieuwe joodse begraafplaats

KATHOLIEKEN

geschiedenis

De katholieken kregen in 1625 het recht zich te vestigen in Friedrichstadt. Voor hertog Hendrik III speelde daarin vooral de economische gedachte een rol zo met het katholieke Spanje handel te kunnen drijven. De katholieken moesten zich wel aan een aantal beperkingen houden: geen openbare erediensten zoals processies, de priesters mochten alleen tijdens de erediensten priestergewaden dragen, geen toren en/of klokgelui. Van 1627-1638 waren het de Dominicanen, vanaf 1646 Jezuïeten die de parochie bedienden. Vandaag de dag wonen er zo'n 150 katholieken in Friedrichstadt. Op zondag worden ze per bus naar Husum vervoerd om daar de dienst bij te wonen.

kerkgebouw

Het kerkgebouw Am Fürstenburgwall 17 wordt niet meer voor diensten gebruikt. Het gebouw, toegewijd aan St. Knuth, werd in 1854 ingewijd. Het was niet de eerste katholieke kerk in Friedrichstadt. Aanvankelijk hielden de katholieken hun kerkdiensten in een huis aan de Markt, vanaf 1649 in een kapel in de tuin van het Fünfgiebelhaus (Am Fürstenburgwall 11). Op 1 november 1846 werd de voorganger van de huidige kerk ingewijd, ontworpen door architect Friedrich Hetsch uit Kopenhagen. Bij de beschietingen in 1850 werd de kerk verwoest. Men wil het huidige kerkgebouw behouden en gaat acties ondernemen om het gebouw te restaureren.

begraafplaats

Op oude kaarten is te zien dat er vroeger achter de kerk een begraafplaats is geweest. Daarvan is nu niets meer te zien. In het hekwerk, links en rechts van de kerk, is nog enige symboliek te herkennen in de kruisjes en vooral in de urntjes.

De katholieken worden nu begraven op de begraafplaats van de Remonstranten.

katholieke kerk

hekwerk voormalige begraafplaats